

ПРАВОВИЙ МЕНТАЛІТЕТ І ПРАВОВА ТРАДИЦІЯ: СПІВВІДНОШЕННЯ Й ВЗАЄМОДІЯ

У статті розглянуто поняття «правовий менталітет» і «правова традиція», визначено особливості взаємодії даних правових категорій, встановлено спільність ознак, властивостей і особливостей, притаманних категоріям «правовий менталітет» і «правова традиція».

Ключові слова: *правова традиція, правовий менталітет, правова культура, право, європейська правова традиція.*

В статье рассмотрены понятия «правовой менталитет» и «правовая традиция», определены особенности взаимодействия данных правовых категорий, установлена общность признаков, свойств и особенностей, характерных категориям «правовой менталитет» и «правовая традиция».

Ключевые слова: *правовая традиция, правовой менталитет, правовая культура, право, европейская правовая традиция.*

In article considered the concepts of "legal mentality" and "legal tradition", defined features of interaction of these legal categories, established the general signs, properties and features, which are peculiar to categories "legal mentality" and "legal tradition".

Key words: *legal tradition, legal mentality, legal culture, law, European legal tradition.*

Вступ. Україна переживає не прості часи. В умовах глибокої кризи стає очевидною неефективність деяких правових приписів у сфері державно-правового будівництва, що призводить до дестабілізації політичної й правової системи, сприяє формуванню в пересічних громадян негативного відношення до законодавства, органів влади, держави. І тому цілком природно, що за таких умов мають бути певні цементуючі основи, які не лише завадять руйнуванню всього того найкращого, що ми маємо, але й дозволять розвинути його. Однією із таких основ виступають правові традиції, оскільки саме вони «утворюють основи стабільності, безпеки й життєдіяльності суспільства, виконують ідеологічну, оперативну, виконавчу, законодавчу, стабілізуючу й інші функції» [1, с. 10]. В той же час національну направленість розвитку правової традиції забезпечує прийнятність правового менталітету. Важливо розуміти, що саме в правовому менталітеті суспільства кориняться вихідні етнічні й культурно-історичні основи національної правової традиції. Відповідно, аналіз співвідношення правового менталітету й правової традиції має неабияке значення, оскільки саме через призму менталітету можна виявити подальший розвиток тієї чи іншої держави серед цивілізованих країн світу, що натеper вкрай важливо для України.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є виявлення співвідношення й розмежування таких категорій, як «правовий менталітет» і «правова традиція».

Результати дослідження. Аналізуючи стан наукових розробок із зазначеної тематики, ми, на превеликий подив, виявили практично повну відсутність праць, присвячених аналізу взаємодії правової традиції й правового менталітету. Дослідженню правових традицій присвячені праці вітчизняних і зарубіжних вчених, серед яких: В. Авер'янов, С. Алексєєв, Г. Берман, Р. Генон, Ю. Лобода, М. Марченко, В. Нерсєсянц, Ю. Оборотов, С. Павлов, П. Рабінович, Н. Рулан, Дж. Рюде, Н. Толкачова, Е. Томсон, Г. Хофстед, Л. Явич та інші.

Ваговим внеском у дослідження правового менталітету є праці таких вчених, як Р. Байніязов, Л. Бойко, Н. Глибовська, І. Ільїн, Д. Мєняйло, О. Мордовцев, Р. Овчєєв, В. Павловська-Кравчук, В. Попов, Г. Савчин, С. Ткаченко, М. Юрашевич, М. Юрій та інші.

Для більш глибокого розуміння й вивчення поставленої проблеми слід розглянути, що ж являють собою в категоріальному й змістовному аспектах правова традиція й правовий менталітет.

Не дивлячись на те, що термін «правові традиції» останнім часом привертає до себе увагу все більшого кола науковців, цей факт не сприяв виробленню єдиного підходу до його визначення. В юридичній літературі пропонуються наступні визначення правової традиції:

«1. Правові традиції – відтворюючі змістоутворюючі принципи права, які забезпечують традицію й сприйняття попереднього правового досвіду, а також – орієнтація правової дійсності на укріплення, відновлення правового спадку.

2. Правові традиції – єдність історично сформованого, критично осягнутого колективного досвіду правової дійсності, заснованого на пануючих у суспільстві уявленнях про право й справедливість, збереження й відновлення якого забезпечує сталість всієї правової системи і її поступовий «плавний» розвиток.

3. Правова традиція – сукупність правових знань, правового досвіду, досягнутого попередніми поколіннями й сприйнятого на теперішньому етапі розвитку права, які впливають на духовну сферу життя правової системи держави, правосвідомість її громадян.

4. Правова традиція – виражений у соціально-організаційних колективах досвід, що акумулює правові цінності, які в певних просторово-часових рамках передаються від одного покоління до іншого й набувають сталих форм свого зовнішнього вираження, опосередковуючись при цьому в державно-правовому просторі даного суспільства» [2, с. 50].

Ю. Оборотов вважає, що правова традиція становить зв'язок часів, соціальне (правове) спадкування [3, с. 61]. Ю. Лобода розуміє правову традицію як закономірності розвитку сфери правового буття суспільства й одночасно – як принцип, ідею й тенденцію розвитку правової складової соціальної організації [4, с. 87].

Всі ці визначення правової традиції певним чином доповнюють один одного, викликають дискусійні моменти, сприяють подальшому розгляду цього суперечливого й складного феномену.

Необхідно відмітити, що не існує єдиного підходу щодо визначення поняття «правовий менталітет». Це обумовлено, по-перше, багатоплановістю використання даного терміну, по-друге, тим, що менталітет є предметом досліджень різних галузей пізнання (юриспруденція, філософія, культурологія, антропологія, соціологія й ряд інших). У зв'язку із цим нам здається доречним навести точки зору різних вчених щодо визначення категорії «правовий менталітет».

Так, Д. Міняйло під правовим менталітетом розуміє історично сформовані специфічні, найбільш типові й стійкі для визначення соціальної чи національно-етнічної спільноти системи світосприйняття різних уявлень, оцінювань і реагувань на об'єкти державно-правової дійсності [5, с. 17].

О. Коваленко підкреслює, що правовий менталітет – світосприйняття тією чи іншою соціальною групою, класом, нацією, народом і суспільством держави, права, способу їх існування й функціонування [6, с. 20].

Найбільш вдалим, на нашу думку, слід визнати таке визначення правового менталітету, відповідно до якого під останнім розуміють «систему «наскрізних» правових архетипів і уявлень, знань, навичок і установок, які в різних соціумах, етнокультурних спільнотах, типах цивілізацій і соціальних групах мають власний зміст, різним чином співвідносяться, але завжди лежать в основі сприйняття суб'єктом (суспільством чи соціальною групою) національної правової системи, політичних інститутів, сутності й значення власних інтересів, прав і свобод і тому визначають поведінку (реакції) індивіда, соціальних і професійних груп, державних органів і посадових осіб» [7, с. 57].

На основі визначень правового менталітету й правової традиції можна виділити наступні їх спільні риси:

1. історичність – вони виступають результатом тривалого історичного розвитку. Правова традиція й правовий менталітет змінюються досить повільно і їх вивчення «вчить як повільно крокує історія»;

2. в правовому менталітеті й в правовій традиції суспільства містяться вихідні етнічні й культурно-історичні основи національної правової культури;

3. правовий менталітет і правова традиція мають поліструктурну систему. Основними компонентами цих систем виступають: правові цінності, правові символи, традиції права тощо;

4. практична направленість – перевірений поколіннями досвід правового регулювання суспільних відносин, якій орієнтує суспільство на те, що із правового арсеналу попередніх поколінь слід розвивати, а від чого варто відмовитись;

5. наявність спільних домінант, які впливають на формування правового менталітету й правової традиції суспільства.

Правовий менталітет формується під впливом правової традиції. При цьому головною відмінністю правового менталітету виступає його етноправова природа. Правовий менталітет – це етнічний феномен, в основі формування якого виступає певний історико-цивілізаційний простір із усталеними культурно-правовими стереотипами, цінностями й традиціями.

Правові традиції – завжди існуюча даність, що містить у стислому вигляді попередній людський досвід, який передається із покоління в покоління й набуває усталених форм зовнішнього вираження в державно-правовому просторі даного суспільства.

Спільними рисами правової традиції й правового менталітету є те, що вони мало динамічні, змінюються досить повільно у порівнянні із соціальними процесами й майже не залежать від ідеологічного тиску. В даних явищах правової дійсності переплітаються природне й культурне, свідоме й несвідоме, раціональне й ірраціональне, вони формуються в залежності від етнічних, культурно-історичних основ національної правової культури. Вони виконують функцію впорядкування, стабілізації

й консервації елементів правосвідомості. Суспільні настрої постійно змінюються, в той час як правовий менталітет і правова традиція відрізняються сталим характером.

Витоки правового менталітету є «центральною зоною традиції», коли етнічні константи при всіх трансформаціях, що відбуваються в житті суспільства, змінах культурної традиції залишаються незмінними. Правовий менталітет органічно вливається в правову традицію у вигляді її складової, виступає її ядром, яке відповідає за збереження оригінальності власних духовно-правових ресурсів. Одночасно цей процес виступає своєрідним захистом від витіснення й поглинання іншими правовими традиціями.

Диференціація понять «правова традиція» й «правовий менталітет» є досить умовною, де правовий менталітет, який за своїм походженням є соціально-адаптивним феноменом, накладає певний відбиток на правову традицію, тим самим заглиблюючи її в національні рамки й виділяючи її самотність серед інших правових традицій. Правовий менталітет торкається складної багатозначної сукупності механізмів і способів дій, які тісно пов'язані із багатовіковою культурою, традицією того чи іншого народу, їх набутими чи закріпленими способами реагування на зміни зовнішнього світу, що визначають поведінку суспільства. Правовий менталітет зберігає особливу ідентичність, невичерпні внутрішні сили, які коріняться в правовій традиції.

Правовий менталітет функціонує в компонентах духовної культури й пластах культурних цінностей. Однак менталітет – це не система цінностей, а система способу оцінювання. Таким чином, поняття «правовий менталітет» необхідне для вивчення правової традиції й правових цінностей народу й окремого індивіда.

Питання української правової традиції – тривале й суперечливе. Це протиріччя пов'язане із діаметрально протилежними положеннями. Одне із них пов'язує розвиток української державності із західною правовою традицією, інше говорить про те, що українська самотність бере свій початок у східних традиціях.

Звідки ж бере свій початок українська правова традиція? Однозначної відповіді на це питання поки що немає. Останнім часом все частіше лунають висловлювання, які закликають визнати історичну й культурну єдність України з європейською правовою традицією. Однак є й ті, хто говорить про подвійну природу української правової традиції, а саме – євразійську. Але якщо подивитись без упереджень на історію розвитку й сучасний стан нашої держави, то зрозуміло, що реальні взаємовідносини України з Європою дещо складніші за усталені уявлення «західників» і «слов'янофілів».

Деякі вітчизняні вчені вважають, що шлях до побудови української правової держави – це втілення в життя правових цінностей західної правової культури і, як наслідок, подальше зближення української правової системи із романо-германською правовою системою. На їхню думку, це не означає втрату української самотності, власної правової традиції, а дозволить нам подолати правовий нігілізм, збудувати правову державу, позбавить необхідності винайти «український велосипед». На наш погляд, правову систему потрібно змінювати із середини, а не шляхом втілення нехай і ідеальних, але чужорідних українській правовій ментальності й правовій традиції правових установ.

Проблема полягає не в тому, щоб приймати «ідеальні», «правильні» закони, а в тому, щоб ці закони відповідали ціннісним установкам, продиктованим правовою традицією, й враховували особливості національного правового менталітету. Як справедливо відмічає В. Завальнюк, «життєдіяльність державно-правових структур у країні чималою мірою залежить від того, наскільки ці структури відповідають традиціям країни» [8, с. 22].

Самостійність традицій розвитку української правової системи, в тому числі її відмінність від романо-германської правової системи, висловлює й Ю. Оборотов, на думку якого «спроби приєднати Україну до західного досвіду, використовуючи «наздоганяльну модель модернізації», апіорі приречені на провал, враховуючи антиіндивідуалістичну спрямованість нашого соціального розвитку, менталітет, традиції, цінності й нормативи, які визначили специфічне відношення до права, його ролі в житті особистості й суспільства» [3, с. 72].

Не торкаючись питання можливості інтеграції правової системи України до романо-германської правової сім'ї, констатуємо лише наявність неочевидних, але дієвих й іноді надефективних механізмів самозбереження, що є об'єктивною властивістю української правової традиції й правового менталітету.

Ми погоджуємось із точкою зору Ю. Лободи, згідно з якою кожен народ, який у своєму розвитку дійшов до державно-правових форм організації соціального співжиття, є носієм власної правової традиції, що поряд із іншими ознаками становить його етнічну чи етнонаціональну ідентичність і самотність [9, с. 84]. Правова традиція, яка залежить від соціального розвитку, не може не сприяти особливостей цього розвитку, не може не залежати від ідеологічних, культурних, ментальних структур, які на даний час панують у суспільстві й виражають характер її взаємодії із природою, специфікою розуміння світу й рівень його пізнання.

Особливістю національної правової традиції є надзвичайно глибока інтегрованість її явищ у правовий менталітет, що в правовій теорії розглядається в рамках аксіологічної проблематики права.

Характерно, що ментальні особливості правової традиції завжди відображають якісь закономірності розвитку держави й права, що втілюються в теоретичні висновки, пов'язані із традиціями. В результаті цього проста відмова від національної правової традиції є надзвичайно складним, суперечливим і неоднозначним процесом. Не виключено, що зазначене може виявитися неможливим внаслідок дії правового менталітету. Адже, якби не дія «захисних механізмів» правового менталітету, правова традиція українського народу давно б перестала існувати.

В юридичній літературі неодноразово зверталась увага на те, що, коли в правовій системі існує криза правових цінностей, то правовий менталітет стає виразником правового нігілізму. Як відмічає С. Павлов, «подібна ситуація спостерігається в правовій системі України, коли вікове перебування в бездержавному національному стані, наявність в Україні тотальних режимів, безперечно, вплинули на народ і призвели до трансформації, до глибинних «тріщин і корозій» у сформованій тисячоліттями національній правовій спадщині українців. За таких обставин український народ переймає негативні проєкції домінуючих культур, зокрема комплекс неповноцінності (культурної, моральної й правової), негативний стереотип українця постійно нав'язували в правову ментальність польська влада – як «різуна», «гайдамаки», «бандита»; спочатку імперська Росія, пізніше комуністична, радянська влада – як «хохла малороса», «заробітчанина», «бендери» тощо. Все це заклало у внутрішній суб'єктивно-правовий ментальний склад українця стереотипи млявого, дикуватого, приниженого, примітивного, жадібного й безвольного селянина-роботяги. Внаслідок цього в правовій системі України переважно панує менталітет із такими рисами, як повна недовіра до сили права, справедливості, негативне відношення до державної влади і її представників, песимізм тощо» [10, с. 37].

Висновки. Таким чином, категорії «правова традиція» й «правовий менталітет», вбираючи сукупність особливостей і тенденцій розвитку правової сфери буття народу, виступають дієвими механізмами збереження вітчизняної правової традиції.

Список використаних джерел:

1. Козлов Т.Л. Религиозная правовая традиция (теоретический аспект): Автореф. ...канд. юрид. наук. – М., 2008. – 28 с.
2. Сулипов Р.С. Понятие и признаки правовых традиций: теоретический аспект / Р.С. Сулипов // Вестник Пермского университета. Юридические науки. – 2010. – № 4. – С. 48–54.
3. Оборотов Ю.М. Традиції і новації у правовому розвитку: монографія. / Ю.М. Оборотов. – Одеса: Юридична література, 2001. – 160 с.
4. Лобода Ю.Н. Правова традиція українського народу (Феномен та об'єкт загальнотеоретичного дискурсу) / Ю.Н. Лобода. – Л.: Наука, 2009. – 280 с.
5. Меняйло Д.В. Правовой менталитет: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук. 12.00.01 – теория и история права и государства; история правовых учений. – Волгоград, 2003. – 30 с.
6. Коваленко А.И. Краткий словарь-справочник по теории государства и права / А.И. Коваленко. – М.: Норма, 1994. – 96 с.
7. Мордовцев А.Ю., Горьковенко Ю.А. Правовая система в ментальном измерении (постановка проблемы) / А.Ю. Мордовцев, Ю.А. Горьковенко // Северо-Кавказский юридический вестник. – Ростов-на-Дону, 2000. – С. 55–63.
8. Завальнюк В.В. Принцип історизму в право– і державознавстві / В.В. Завальнюк // Право України. – 1998. – № 2. – С. 21–23.
9. Лобода Ю.П. Проблема правової ідентичності, або для чого потрібна категорія правової традиції / Ю.П. Лобода // Південноукраїнський правничий часопис. – 2008. – № 4. – С. 84–85.
10. Павлов С.С. Правовой менталитет та правова традиція / С.С. Павлов // Актуальні проблеми держави і права. – Вип. 54, 2006. – С. 35–37.